

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سرشناسه:	شاكر، محمد كاظم، ۱۳۴۲ -
عنوان و نام پديد آور:	پژوهشی تطبیقی در مفردات قرآن کریم / محمد كاظم شاكر، محمدعلی همتی؛ زیر نظر معاونت پژوهشی دانشگاه علامه طباطبائی.
مشخصات نشر:	تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۴۰۴.
مشخصات ظاهری:	۳۹۶ص. وزیری.
فروست:	انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی؛ ۷۰۵/۲.
شابک:	۶-۶۱۰-۲۱۷-۹۶۴-۹۷۸: ۴۵۰۰۰ تومان
وضعیت فهرست نویسی:	فیبا
یادداشت:	کتابنامه: ص. ۳۶۹-۳۹۶؛ همچنین به صورت زیر نویس.
موضوع:	قرآن -- واژه شناسی -- مطالعات تطبیقی
موضوع:	Quran -- Lexicology -- Comparative Studies
موضوع:	قرآن -- مسائل لغوی -- مطالعات تطبیقی
موضوع:	Quran -- Language, Style -- Comparative Studies
شناسه افزوده:	همتی، محمدعلی، ۱۳۴۹ -
شناسه افزوده:	دانشگاه علامه طباطبائی
رده بندی کنگره:	BP ۸۲ / ۲
رده بندی دیویی:	۳۹۷/۱۵۳
شماره کتابخانه ملی:	۹۸۳۱۵۱۷

پژوهشی تطبیقی در مفردات قرآن کریم

مؤلفان:

دکتر محمد کاظم شاکر

استاد دانشگاه علامه طباطبائی

دکتر محمد علی همتی

دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم

چاپ دوم

پژوهشی تطبیقی
در مفردات قرآن کریم

مؤلفان:

دکتر محمد کاظم شاکر

دکتر محمد علی همتی

زیر نظر معاونت پژوهشی دانشگاه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۱۷-۶۱۰-۶

ویراستار و سرویراستار: دکتر نازیلا فرمانی انوشه

طراح جلد: علی قادری

مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی؛ صندوق پستی: ۱۵۸۱۵/۳۴۸۷

فروشگاه آنلاین انتشارات book.atu.ac.ir

سایت مرکز چاپ و انتشارات press.atu.ac.ir

سایت فروشگاه الکترونیکی mybooket.com/atu

آدرس فروشگاه مرکزی: تهران انتهای بلوار دهکده المپیک، دانشگاه علامه طباطبائی

رویه‌روی ساختمان مرکزی جنب باجه بانک ملی تلفن: ۴۸۳۹۲۶۵۹ همراه: ۰۹۹۰۳۴۹۹۹۸۵

چاپ دوم ۱۴۰۴ شمارگان: ۱۰۰ قیمت: ۴۵۰۰۰ تومان

تقدیم به

خواهر با وفا و مهربان امام رئوف، کریمه ی اهل بیت، حضرت
فاطمه معصومه سلام الله علیها

فهرست مطالب

پیشگفتار

مقدمه

درس نخست: کلیاتی در باره دانش مفردات (قسمت اول).....	۵
۱-۱. مقدمه	۵
۱-۲. معنای لغوی و اصطلاحی «غریب القرآن»	۶
۱-۲-۱. معنای لغوی واژه غریب	۶
۱-۲-۲. معنای اصطلاحی واژه غریب	۶
۱-۲-۲-۱. اصطلاح غریب در علوم بلاغی	۷
۱-۲-۲-۲. واژه غریب در اصطلاح دانشمندان علوم قرآنی	۸
۱-۳. عوامل غرابت در مفردات قرآن	۸
۱-۴. نیاز به تبیین مفردات قرآن؛ ذاتی یا عَرَضی؟	۱۰
۱-۵. تألیف و تدوین در غریب القرآن	۱۳
۱-۵-۱. مشهورترین کتاب در غریب القرآن	۱۴
۱-۵-۲. مفیدترین کتاب در غریب القرآن	۱۵
۱-۵-۳. روش تنظیم مطالب در کتب غریب القرآن	۱۶
۱-۵-۴. ارزش تاریخی کتب غریب القرآن	۱۷
۱-۶. معنای اصل در اصطلاح فرهنگ‌های لغت	۱۷
۱-۶-۱. اصل به عنوان معنای ریشه واژگان	۱۷
۱-۶-۲. اصل به مثابه معنای اولیه یک واژه	۲۲
۱-۶-۳. تحلیل و بررسی	۲۶
۱-۷. خلاصه	۲۷
۱-۸. پرسش‌های درس	۲۸
۱-۹. پرسش‌هایی برای مطالعه و پژوهش بیشتر	۲۹
۱-۱۰. منابعی برای مطالعه و پژوهش بیشتر	۲۹

درس دوم: کلیاتی درباره دانش مفردات (قسمت دوم).....	۳۱
۲-۱. مقدمه.....	۳۱
۲-۲. معنای ارتباطی در معنی‌شناسی قرآنی.....	۳۲
۲-۳. کاربرد عرف عام و ساخت عرف خاص در قرآن.....	۳۷
۲-۴. نظریه وضع الفاظ برای روح معانی.....	۴۱
۲-۴-۱. نقدی بر نظریه وضع الفاظ برای روح معانی.....	۴۳
۲-۵. در جستجوی سایه‌های معنایی در کنار معنای اصلی.....	۴۴
۲-۶. تبارشناسی واژگان غیر عربی در مطالعات قرآنی.....	۴۵
۲-۶-۱. چرایی به کارگیری واژه‌های غیر عربی در قرآن کریم.....	۴۷
۲-۶-۲. پیدایش و گسترش دانش مُعَرِّبات قرآن.....	۴۹
۲-۷. خلاصه.....	۵۱
۲-۸. پرسش‌های درس.....	۵۲
۲-۹. پرسش‌هایی برای مطالعه و پژوهش بیشتر.....	۵۳
۲-۱۰. منابعی برای مطالعه بیشتر.....	۵۳
درس سوم: معناشناسی واژگان قرآن، قرائت، تلاوت، ترتیل.....	۵۵
۳-۱. مقدمه.....	۵۵
۳-۲. معنای واژه قرآن.....	۵۶
۳-۳. اصیل یا دخیل بودن واژه قرآن.....	۵۷
۳-۳-۱. دیدگاه غالب اندیشمندان مسلمان و برخی از خاورشناسان.....	۵۷
۳-۳-۲. دیدگاه خاورشناسان در مورد واژه قرآن.....	۵۹
۳-۳-۲-۱. دیدگاه کریستف لوکنزبرگ در مورد واژه قرآن.....	۵۹
۳-۴. مصداق واژه قرآن.....	۶۰
۳-۵. قرائت.....	۶۲
۳-۵-۱. اِقْرَأ.....	۶۳
۳-۶. تلاوت.....	۶۴
۳-۶-۱. تفاوت قرائت با تلاوت.....	۶۶
۳-۶-۲. کاربرد مشتقات تلو در قرآن.....	۶۶
۳-۶-۳. اُمْنِیَّة در معنای تلاوت!.....	۶۸
۳-۶-۳-۱. تمنی به معنای تلاوت در بوته نقد.....	۷۰
۳-۷. ترتیل.....	۷۱
۳-۸. خلاصه.....	۷۵
۳-۹. پرسش‌های درس.....	۷۶
۳-۱۰. پرسش‌هایی برای مطالعه و پژوهش بیشتر.....	۷۶

۱۱-۳. منابعی برای مطالعه و پژوهش بیشتر	۷۷
درس چهارم: ریشه‌شناسی و معناشناسی تأویل و تفسیر	۷۹
۱-۴. مقدمه	۷۹
۲-۴. «تفسیر» در لغت	۸۰
۳-۴. کاربرد واژه «تفسیر» در قرآن	۸۱
۴-۴. «تفسیر» در اصطلاح	۸۱
۵-۴. «تأویل» در لغت	۸۳
۶-۴. کاربردهای واژه «تأویل» در قرآن کریم	۸۳
۱-۶-۴. تأویل کلام = سرآغاز کلام	۸۴
۲-۶-۴. تأویل کلام = سرانجام کلام	۸۵
۳-۶-۴. تأویل فعل = سرآغاز فعل	۸۶
۴-۶-۴. تأویل فعل = سرانجام فعل	۸۷
۵-۶-۴. تأویل رؤیا = سرآغاز رؤیا	۸۷
۶-۶-۴. تأویل رؤیا = سرانجام رؤیا	۸۸
۷-۴. تأویل از دیدگاه برخی صاحب نظران	۸۸
۱-۷-۴. نظریه ابن تیمیه در مورد تأویل	۸۸
۲-۷-۴. نظریه علامه طباطبائی در مورد تأویل	۹۰
۳-۷-۴. نظریه آیت الله محمدهادی معرفت در باب تأویل قرآن	۹۲
۸-۴. تأویل در اصطلاح	۹۳
۹-۴. رابطه منطقی بین تفسیر و تأویل	۹۴
۱۰-۴. واژه «تفسیر» در عهدین	۹۵
۱-۱۰-۴. بررسی واژه فسر و سفر در زبان عبری و عهد عتیق	۹۵
۱-۱-۱۰-۴. معنای واژه «פֶּשַׁר» (peshar)	۹۶
۲-۱-۱۰-۴. واژه «פֶּתַח» (pathar)	۹۷
۳-۱-۱۰-۴. واژه «סֵפֶר» (sepher)	۹۸
۲-۱۰-۴. بررسی واژگان فسر و سفر در زبان سریانی و عهد جدید	۱۰۱
۱-۲-۱۰-۴. واژه «פֶּשַׁר» (fashar)	۱۰۱
۲-۲-۱۰-۴. واژه «פֶּסַח» (fasar)	۱۰۱
۳-۲-۱۰-۴. واژه «שָׁפַר» (shafar)	۱۰۲
۴-۲-۱۰-۴. واژه «סֶפֶר» (sepra)	۱۰۲
۱۱-۴. خلاصه	۱۰۳
۱۲-۴. پرسش‌های درس	۱۰۵
۱۳-۴. پرسش‌هایی برای مطالعه و پژوهش بیشتر	۱۰۵

۱۰۶.....	۴-۱۴. منابعی برای مطالعه و پژوهش بیشتر
۱۰۷.....	درس پنجم: معناشناسی واژگان نزول، انزال و تنزیل.....
۱۰۷.....	۵-۱. مقدمه
۱۰۷.....	۵-۲. معنای نزول
۱۱۰.....	۵-۳. تنزیل و انزال
۱۱۱.....	۵-۳-۱. دیدگاه مفسران درباره انزال و تنزیل.....
۱۱۳.....	۵-۳-۲. نقدی بر دیدگاه دفعی بودن انزال و تدریجی بودن تنزیل.....
۱۱۷.....	۵-۴. «ن زل» در زبان‌های عبری و سریانی و کاربرد آن در عهدین
۱۱۷.....	۵-۴-۱. «ن زل» در زبان عبری و عهد عتیق.....
۱۱۸.....	۵-۴-۲. «ن زل» در زبان سریانی.....
۱۱۸.....	۵-۵. خلاصه
۱۱۹.....	۵-۶. پرسش‌های درس
۱۱۹.....	۵-۷. پرسش‌هایی برای مطالعه و پژوهش بیشتر
۱۲۰.....	۵-۸. منابعی برای مطالعه و پژوهش بیشتر.....
۱۲۱.....	درس ششم: معناشناسی واژه‌های وحی، کهانت، الهام و مکاشفه
۱۲۱.....	۶-۱. مقدمه
۱۲۲.....	۶-۲. وحی در لغت.....
۱۲۵.....	۶-۳. کاربرد واژه وحی و مشتقاتش در قرآن
۱۲۵.....	۶-۳-۱. القای امر از جانب خداوند
۱۲۵.....	۶-۳-۱-۱. فرمان به زمین.....
۱۲۶.....	۶-۳-۱-۲. تدبیر و تقدیر در آسمان.....
۱۲۷.....	۶-۳-۱-۳. الهام غریزی به حیوان
۱۲۷.....	۶-۳-۱-۴. القای امر به فرشتگان.....
۱۲۷.....	۶-۳-۱-۵. هدایت باطنی در انسان
۱۲۹.....	۶-۳-۱-۶. ارتباط گفتاری خدا با انسان
۱۳۴.....	۶-۳-۲. القای امر از فرشته به انسان
۱۳۴.....	۶-۳-۳. القای امر از انسان به انسان.....
۱۳۴.....	۶-۳-۴. القای امر از جانب شیاطین.....
۱۳۵.....	۶-۴. وحی در اصطلاح ادیان الهی.....
۱۳۵.....	۶-۴-۱. وحی در عهد عتیق.....
۱۳۷.....	۶-۵. کهانت
۱۳۸.....	۶-۵-۱. اقسام کهانت.....
۱۳۹.....	۶-۵-۲. کاهن در عهد عتیق

۱۴۰	۳-۵-۶. کاهن در عهد جدید
۱۴۲	۶-۶. الهام
۱۴۳	۱-۶-۶. تفاوت وحی و الهام
۱۴۵	۷-۶. کشف (مکاشفه)
۱۴۶	۱-۷-۶. منشأ مکاشفه
۱۴۶	۲-۷-۶. رابطه مکاشفه با رؤیا
۱۴۸	۸-۶. خلاصه
۱۴۹	۹-۶. پرسش‌های درس
۱۵۰	۱۰-۶. پرسش‌هایی برای مطالعه و پژوهش بیشتر
۱۵۰	۱۱-۶. منابعی برای مطالعه و پژوهش بیشتر
۱۵۱	درس هفتم: ریشه‌شناسی واژه کتاب و بررسی کاربردهای آن در قرآن و عهدین
۱۵۱	۱-۷. مقدمه
۱۵۲	۲-۷. معنای اصلی ماده «ک ت ب» در زبان عربی
۱۵۳	۳-۷. کاربرست مشتقات «ک ت ب» در اشعار جاهلی
۱۵۴	۴-۷. کتابت به معنای نوشتن و ارتباط آن با معنای اصلی
۱۵۵	۵-۷. معانی و مصادیق «ک ت ب» در قرآن
۱۵۶	۶-۷. سیر تحول معنای کتب و مشتقاتش
۱۶۰	۷-۷. «ک ت ب» در عهدین
۱۶۰	۱-۷-۷. «ک ت ب» در عهد عتیق
۱۶۰	۱-۱-۷-۷. نوشتن
۱۶۲	۲-۱-۷-۷. ثبت کردن و گزارش کتبی دادن و وضع قوانین
۱۶۳	۳-۱-۷-۷. امضا کردن سند
۱۶۳	۴-۱-۷-۷. ثبت اعمال
۱۶۴	۲-۷-۷. «ک ت ب» در عهد جدید
۱۶۴	۱-۲-۷-۷. نوشتن
۱۶۵	۲-۲-۷-۷. در معنای نوشته
۱۶۵	۳-۲-۷-۷. در معنای کتاب
۱۶۶	۸-۷. خلاصه
۱۶۷	۹-۷. پرسش‌های درس
۱۶۷	۱۰-۷. پرسش‌هایی برای مطالعه و پژوهش بیشتر
۱۶۷	۱۱-۷. منابعی برای مطالعه بیشتر

درس هشتم: ریشه‌شناسی واژه‌های، حکم، حکیم و حکمت و بررسی کاربردهای آن در قرآن و عهدین ۱۶۹

- ۸-۱. مقدمه ۱۶۹
- ۸-۲. معنای لغوی (ح ک م) در زبان عربی ۱۷۰
- ۸-۳. کاربردهای ماده حکم در قرآن کریم ۱۷۱
- ۸-۴. تأملی در معنای حکمت ۱۷۲
- ۸-۵. نظریات مفسران در مورد معنای حکمت ۱۷۳
- ۸-۶. ملازمه کتاب و حکمت ۱۷۴
- ۸-۶-۱. نمونه نخست: قانون قصاص و حکمت عفو ۱۷۵
- ۸-۶-۲. نمونه دوم: قوانین خانواده و حکمت گذشت و ایثار ۱۷۵
- ۸-۷. «ح ک م» در زبان عبری و عهد عتیق ۱۷۶
- ۸-۷-۱. واژه «חֻקִּים» (khākām) ۱۷۶
- ۸-۷-۲. واژه «חֻקִּים» (khākām) ۱۷۸
- ۸-۷-۳. حکمت «חֻקִּים» (khakmāw) ۱۸۱
- ۸-۸. «ح ک م» در زبان سریانی و عهد جدید ۱۸۴
- ۸-۸-۱. «חֻקִּים» (ḥkam) (حکم) ۱۸۴
- ۸-۸-۲. «חֻקִּים» (ḥakkīmāit) ۱۸۵
- ۸-۸-۳. «חֻקִּים» (ḥakkīm) ۱۸۵
- ۸-۸-۴. «חֻקִּים» (ḥekmat) (حکمت) ۱۸۷
- ۸-۹. خلاصه ۱۸۹
- ۸-۱۰. پرسش‌های درس ۱۹۱
- ۸-۱۱. پرسش‌هایی برای مطالعه و پژوهش بیشتر ۱۹۱
- ۸-۱۲. منابعی برای مطالعه و پژوهش بیشتر ۱۹۱

درس نهم: ریشه‌شناسی واژه‌های فرقان و میزان و بررسی کاربردهای آن دو در قرآن ۱۹۳

- ۹-۱. مقدمه ۱۹۳
- ۹-۲. بررسی واژه فرقان ۱۹۳
- ۹-۲-۱. معنای لغوی (ف ر ق) در زبان عربی ۱۹۴
- ۹-۲-۲. معنای اصطلاحی فرقان ۱۹۵
- ۹-۲-۳. دیدگاه خاورشناسان درباره فرقان ۱۹۷
- ۹-۳. معنای واژه میزان ۲۰۱
- ۹-۴. خلاصه ۲۰۳
- ۹-۵. پرسش‌های درس ۲۰۴
- ۹-۶. پرسش‌هایی برای مطالعه و پژوهش بیشتر ۲۰۴

۲۰۵	۹-۷. منابعی برای مطالعه و پژوهش بیشتر
۲۰۷	درس دهم: ریشه‌شناسی واژگان انسان، بشر، آدم و کاربردهای آن‌ها در قرآن و عهدین
۲۰۷	۱۰-۱. مقدمه
۲۰۸	۱۰-۲. اِنْسِی
۲۰۹	۱۰-۲-۱. مشتقات کلمه (أ-ن-س) در قرآن کریم
۲۰۹	۱۰-۲-۲. وجه تسمیه انسان به «اِنْس»
۲۱۱	۱۰-۳. اِنْسِی
۲۱۱	۱۰-۴. انسان
۲۱۳	۱۰-۴-۱. مراد از انسان در آیات قرآن
۲۱۶	۱۰-۵. اُنَاسِی
۲۱۸	۱۰-۶. اُنَاس
۲۱۸	۱۰-۷. النَّاس
۲۱۹	۱۰-۸. انسان در عهد عتیق
۲۲۰	۱۰-۹. انسان در عهد جدید
۲۲۰	۱۰-۱۰. بشر
۲۲۳	۱۰-۱۰-۱. بشر در عهد عتیق
۲۲۳	۱۰-۱۰-۲. بشر در عهد جدید
۲۲۵	۱۰-۱۱. بنی آدم
۲۲۵	۱۰-۱۱-۱. آدم در عهد عتیق
۲۲۶	۱۰-۱۱-۲. آدم در عهد جدید
۲۲۷	۱۰-۱۲. خلاصه
۲۲۸	۱۰-۱۳. پرسش‌های درس
۲۲۹	۱۰-۱۴. پرسش‌هایی برای مطالعه و پژوهش بیشتر
۲۲۹	۱۰-۱۵. منابعی برای مطالعه و پژوهش بیشتر
۲۳۱	درس یازدهم: ریشه‌شناسی واژه نفس و بررسی کاربردهای آن در قرآن و عهدین
۲۳۱	۱۱-۱. مقدمه
۲۳۱	۱۱-۲. معنای اصلی ماده «ن ف س» در زبان عربی
۲۳۳	۱۱-۳. بررسی ماده (ن ف س) در زبان‌های سامی
۲۳۴	۱۱-۳-۱. تحلیل تبارشناسی واژه نفس در زبان‌های سامی
۲۳۶	۱۱-۴. معانی و مصادیق نفس در قرآن
۲۳۶	۱۱-۴-۱. ذات حق تعالی
۲۳۷	۱۱-۴-۲. انسان با تشخیص فردی
۲۳۷	۱۱-۴-۳. انسان با تشخیص جمعی

۲۳۸	۱۱-۴-۴. طبیعت اولیه حاکم بر انسان
۲۳۸	۱۱-۴-۵. عقل
۲۳۹	۱۱-۴-۶. قلب
۲۳۹	۱۱-۴-۷. وجود برزخی انسان
۲۴۰	۱۱-۵. نَفَس در عهد عتیق
۲۴۰	۱۱-۵-۱. استراحت کردن (نَفَس کشیدن)
۲۴۱	۱۱-۵-۲. جان و روح
۲۴۲	۱۱-۵-۳. منشأ احساسات و شهوات
۲۴۳	۱۱-۵-۴. به معنای شخص و اشخاص
۲۴۳	۱۱-۵-۵. به معنای تأکید و ضمیر انعکاسی
۲۴۴	۱۱-۵-۶. به معنای خون
۲۴۵	۱۱-۵-۷. به معنای قبر
۲۴۵	۱۱-۶. معنا شناسی واژه نَفَس در عهد جدید
۲۴۵	۱۱-۶-۱. در معنای، مفعولی، ملکی و انعکاسی
۲۴۶	۱۱-۶-۲. به معنای اصل حرکت و زندگی
۲۴۶	۱۱-۶-۳. به معنای روح و جان
۲۴۶	۱۱-۶-۴. به معنای جسم، شخص و اشخاص
۲۴۷	۱۱-۶-۵. به معنای استراحت کردن
۲۴۷	۱۱-۷. خلاصه
۲۴۸	۱۱-۸. پرسش‌های درس
۲۴۸	۱۱-۹. پرسش‌هایی برای مطالعه و پژوهش بیشتر
۲۴۹	۱۱-۱۰. منابعی برای مطالعه و پژوهش بیشتر
۲۵۱	درس دوازدهم: ریشه‌شناسی واژه روح و بررسی کاربردهای آن در قرآن و عهدین
۲۵۱	۱۲-۱. مقدمه
۲۵۱	۱۲-۲. معنای لغوی «روح» در زبان عربی
۲۵۳	۱۲-۳. بررسی ماده «روح» در زبانهای سامی
۲۵۴	۱۲-۴. معنای کاربردی روح در کلام عرب
۲۵۵	۱۲-۵. وجوه معانی روح در قرآن
۲۵۵	۱۲-۵-۱. موجودی مستقل در ردیف فرشتگان
۲۵۵	۱۲-۵-۲. جبرئیل
۲۵۶	۱۲-۵-۳. حیات افاضه شده به انسان
۲۵۶	۱۲-۵-۴. تأیید کننده پیامبران و مؤمنان
۲۵۷	۱۲-۵-۵. وحی

- ۱۲-۵-۶. حضرت عیسی (ع) ۲۵۷
- ۱۲-۵-۷. فرستاده پروردگار نزد حضرت مریم (ع) ۲۵۷
- ۱۲-۶. نگاهی به معنای روح در تفاسیر ۲۵۸
- ۱۲-۶-۱. پراکندگی آراء و عدم انسجام در تحلیل ۲۵۸
- ۱۲-۶-۲. عدم انتخاب رای مفسران ۲۵۸
- ۱۲-۶-۳. عدم استدلال بر رای انتخابی ۲۵۹
- ۱۲-۷. استوارترین نظریه در تفسیر «روح» ۲۵۹
- ۱۲-۷-۱. معنای روح ۲۵۹
- ۱۲-۷-۲. حقیقت روح ۲۶۰
- ۱۲-۷-۳. مصادیق روح در قرآن و ارتباط بین آن‌ها ۲۶۰
- ۱۲-۷-۴. ارتباط روح با جبرئیل و وحی ۲۶۲
- ۱۲-۷-۵. تقسیم‌بندی موارد روح در قرآن ۲۶۳
- ۱۲-۸. «روح» در عهدین ۲۶۴
- ۱۲-۸-۱. روح در عهد عتیق ۲۶۴
- ۱۲-۸-۱-۱. به معنای دم، نَفَس و نفخه، ۲۶۴
- ۱۲-۸-۱-۲. به معنای حیرت و شگفتی، ۲۶۵
- ۱۲-۸-۱-۳. به معنای بی اهمیت دادن موضوع و بیهوده بودن، ۲۶۵
- ۱۲-۸-۱-۴. به معنای باد و نسیم و یا باد شدید، ۲۶۵
- ۱۲-۸-۱-۵. عنصر حیات. ۲۶۵
- ۱۲-۸-۱-۶. به معنای افکار و خیال ۲۶۷
- ۱۲-۸-۱-۷. روح خدا ۲۶۷
- ۱۲-۸-۲. کاربرد روح در عهد جدید ۲۶۷
- ۱۲-۸-۳. به معنای وسعت و فراخی ۲۶۷
- ۱۲-۸-۴. در معنای وزیدن ۲۶۸
- ۱۲-۸-۵. به معنای نَفَس ۲۶۸
- ۱۲-۸-۶. در معنای فرشته ۲۶۸
- ۱۲-۸-۷. در معنای خدا ۲۶۸
- ۱۲-۸-۸. به معنای روح القدس ۲۶۸
- ۱۲-۸-۹. به معنای روح و جان انسانی که در مقابل جسم قرار دارد ۲۶۹
- ۱۲-۸-۱۰. به معنای عشق و محبت ۲۶۹
- ۱۲-۸-۱۱. به معنای شخص روحانی ۲۶۹
- ۱۲-۸-۱۲. در عهد جدید روح متصف به پلیدی نیز شده است ۲۶۹
- ۱۲-۹. تأملی در واژه «الْقُدُس» ۲۶۹

۲۷۰	۱۲-۱۰. درنگی در واژه «نُفَخ»
۲۷۲	۱۲-۱۱. خلاصه
۲۷۳	۱۲-۱۲. پرسش‌های درس
۲۷۳	۱۲-۱۳. پرسش‌هایی برای مطالعه و پژوهش بیشتر
۲۷۴	۱۲-۱۴. منابعی برای پژوهش بیشتر
۲۷۵	درس سیزدهم: معناشناسی لغوی و اصطلاحی شك و یقین و کاربردهای آن دو در قرآن....
۲۷۵	۱۳-۱. مقدمه
۲۷۶	۱۳-۲. یقین در قرآن
۲۷۶	۱۳-۳. معنای لغوی یقین
۲۷۶	۱۳-۳-۱. تعریف اول: یقین به معنای زوال شك
۲۷۷	۱۳-۳-۲. تعریف دوم: یقین، حاصل استدلال منطقی
۲۷۷	۱۳-۳-۳. تعریف سوم: یقین به معنای آرامش نفس
۲۷۸	۱۳-۳-۴. ایجاد سازگاری بین تعاریف سه گانه
۲۷۹	۱۳-۴. کاربردهای قرآنی یقین
۲۷۹	۱۳-۴-۱. یقین معرفت شناختی در کاربردهای قرآن
۲۸۰	۱۳-۴-۲. یقین روان شناختی در کاربردهای قرآنی
۲۸۴	۱۳-۵. شك در قرآن
۲۸۵	۱۳-۵-۱. معنای لغوی شك
۲۸۷	۱۳-۵-۲. موارد کاربرد شك در قرآن
۲۸۷	۱۳-۵-۲-۱. کاربرد شك در معنای حقیقی
۲۸۹	۱۳-۵-۲-۲. کاربرد شك در معنای مجازی
۲۹۱	۱۳-۶. خلاصه
۲۹۲	۱۳-۷. پرسش‌های درس
۲۹۳	۱۳-۸. پرسش‌هایی برای مطالعه و پژوهش بیشتر
۲۹۳	۱۳-۹. منابعی برای مطالعه و پژوهش بیشتر
۲۹۵	درس چهاردهم: معناشناسی لغوی و اصطلاحی واژه ظن و کاربردهای آن در قرآن.....
۲۹۵	۱۴-۱. مقدمه
۲۹۶	۱۴-۲. دیدگاه‌های لغت‌شناسان در معنای واژه ظن
۲۹۶	۱۴-۲-۱. دیدگاه نخست: ظن در دو معنای متضاد
۲۹۷	۱۴-۲-۲. دیدگاه دوم: ظن نوعی حدیث نفس
۲۹۸	۱۴-۲-۳. دیدگاه سوم: فراورده ذهن از طریق نشانه
۲۹۹	۱۴-۲-۳-۱. نمونه نخست:
۲۹۹	۱۴-۲-۳-۲. نمونه دوم:

۳۰۰	 نمونه سوم: ۱۴-۲-۳-۳
۳۰۱	 طبقه بندی موارد کاربرد ظن در قرآن ۱۴-۳
۳۰۱	 دسته نخست: ظن به عنوان اندیشه ای ناصواب ۱۴-۳-۱
۳۰۱	 آرزو، تخمین و توهم به عنوان مصداق ظن ۱۴-۳-۱-۱
۳۰۴	 دسته دوم: ظن به معنای اندیشه ای نیکو ۱۴-۳-۲
۳۰۹	 رابطه ظن با واژه های هم خانواده ۱۴-۴
۳۰۹	 نسبت ظن با شك، یقین و جهل ۱۴-۴-۱
۳۱۱	 نسبت ظن با حسیبان ۱۴-۴-۲
۳۱۲	 نسبت ظن با زعم ۱۴-۴-۳
۳۱۳	 ابعاد معرفتی و اخلاقی ظن ۱۴-۵
۳۱۳	 بعد معرفتی ظن ۱۴-۵-۱
۳۱۵	 بعد اخلاقی ظن ۱۴-۵-۲
۳۱۷	 خلاصه ۱۴-۶
۳۱۸	 پرسش های درس ۱۴-۷
۳۱۹	 پرسش هایی برای مطالعه و پژوهش بیشتر ۱۴-۸
۳۱۹	 منابعی برای مطالعه و پژوهش بیشتر ۱۴-۹
درس پانزدهم: معناشناسی لغوی و اصطلاحی واژگان نظر، بصر و رؤیت و کاربردهای آنها در	
۳۲۱	 قرآن و عهدین ۱۵-۱
۳۲۱	 مقدمه ۱۵-۱
۳۲۲	 معنای لغوی واژه نظر ۱۵-۲
۳۲۲	 کاربرد واژه نظر در قرآن ۱۵-۳
۳۲۲	 کاربرد واژه نظر در امور مادی ۱۵-۳-۱
۳۲۳	 کاربرد نظر در امور معنوی ۱۵-۳-۲
۳۲۳	 معنای ناظره در سوره قیامت ۱۵-۴
۳۲۴	 ادله مؤید کاربرد واژه نظر با الی در معنای غیر حسی ۱۵-۴-۱
۳۲۵	 سخن آیه الله معرفت درباره آیه ۲۲-۲۳ قیامت ۱۵-۴-۲
۳۲۸	 نظر در عهدین ۱۵-۵
۳۲۸	 معنای نظر ۱۵-۵-۱
۳۲۹	 دیدگاه لغت پژوهان عرب درباره «نظر» ۱۵-۵-۲
۳۳۲	 بصر ۱۵-۶
۳۳۲	 بصر در لغت ۱۵-۶-۱
۳۳۳	 کاربردهای قرآنی واژه بصر ۱۵-۶-۲
۳۳۳	 به معنای چشم و حس بینایی ۱۵-۶-۲-۱

۳۳۴	۱۵-۶-۲-۲. بصائر و ابصار
۳۳۵	۱۵-۶-۳. بصيرة
۳۳۶	۱۵-۶-۴. ابْصِر در معنای اَفْعَل تعجب
۳۳۶	۱۵-۶-۵. بصير
۳۳۷	۱۵-۶-۶. مبصر و مبصرة
۳۳۸	۱۵-۶-۷. تبصرة
۳۳۸	۱۵-۶-۸. مستبصرين
۳۳۸	۱۵-۷. رؤيت
۳۳۹	۱۵-۷-۱. فرق ظَنّ و رأى
۳۴۰	۱۵-۷-۲. نظر مرحوم علامه طباطبائی درباره معنای رؤيت
۳۴۱	۱۵-۷-۳. فرق بين «رأى» و «بصيرت»
۳۴۱	۱۵-۸. رؤيت در عهدعتيق
۳۴۲	۱۵-۹. خلاصه
۳۴۴	۱۵-۱۰. پرسش‌های درس
۳۴۵	۱۵-۱۱. پرسش‌هایی برای مطالعه و پژوهش بیشتر
۳۴۵	۱۵-۱۲. منابعی برای مطالعه و پژوهش بیشتر
۳۴۷	درس شانزدهم: معناشناسی «حَسَب» و کاربردهای آن در قرآن و عهدین
۳۴۷	۱۶-۱. مقدمه
۳۴۷	۱۶-۲. معنای لغوی حسب
۳۴۸	۱۶-۲-۱. العَدَّ
۳۴۹	۱۶-۲-۲. کفایت
۳۴۹	۱۶-۲-۳. حُسبان جمع حُسبانه و به چند معنا است:
۳۵۰	۱۶-۲-۴. لغت «أَحَسَب»
۳۵۲	۱۶-۳. کاربردهای قرآنی حَسَب و مشتقاتش
۳۵۲	۱۶-۳-۱. آیاتی که حسب در قالب ثلاثی مجرد آمده است مانند:
۳۵۴	۱۶-۳-۲. آیاتی که حسب در قالب ثلاثی مزید آمده است:
۳۵۴	۱۶-۳-۲-۱. باب مفاعله مانند:
۳۵۵	۱۶-۳-۲-۲. باب افتعال مانند:
۳۵۶	۱۶-۴. حساب
۳۵۷	۱۶-۵. حَسبان
۳۵۸	۱۶-۵-۱. بررسی ترجمه‌های آیه ۴۰ سوره کهف
۳۵۹	۱۶-۶. حَسَب
۳۶۰	۱۶-۷. حسیب

۳۶۱	 ۱۶-۸. حسب در عهدین
۳۶۱	 ۱۶-۸-۱. «כחב» (kh sh b) در عهد عتیق
۳۶۲	 ۱۶-۸-۱-۱. در معنای حساب کردن
۳۶۲	 ۱۶-۸-۱-۲. به معنای فکر، گمان، فکر کردن، گمان کردن
۳۶۲	 ۱۶-۹. واژه حسب در عهد جدید
۳۶۳	 ۱۶-۹-۱. کاربرد واژه «מעת» (hshb) در عهد جدید
۳۶۳	 ۱۶-۹-۱-۱. در معنای حساب
۳۶۳	 ۱۶-۹-۱-۲. در معنای تصور کردن، گمان کردن، پنداشتن
۳۶۳	 ۱۶-۹-۱-۳. فکر، اندیشه، اندیشیدن
۳۶۳	 ۱۶-۱۰. بررسی تطبیقی
۳۶۵	 ۱۶-۱۱. خلاصه
۳۶۷	 ۱۶-۱۲. پرسش‌های درس
۳۶۷	 ۱۶-۱۳. پرسش‌هایی برای مطالعه و پژوهش بیشتر
۳۶۷	 ۱۶-۱۴. منابعی برای مطالعه و پژوهش بیشتر
۳۶۹	 فهرست منابع
۳۶۹	 ا- منابع فارسی
۳۷۱	 ب - منابع عربی
۳۷۶	 پ - منابع لاتین

پیشگفتار

شناخت معانی واژگان قرآن کریم از پیش‌نیازهای ضروری برای فهم قرآن و ورود به دانش تفسیر است. از سده‌ی اول هجری تا کنون به این شاخه از علوم قرآنی توجه ویژه‌ای شده است، به‌طوری که می‌توان گفت این شاخه از علوم قرآنی در مقایسه با دیگر شاخه‌ها پرتألیف‌ترین است. این دانش قرآنی از سده‌ها قبل با نام «غریب القرآن» و «مفردات القرآن» نامبردار بوده است. یکی از شاخص‌ترین کتاب‌ها در این زمینه، کتاب مفردات قرآن کریم نوشته راغب اصفهانی است که کمتر مفسری از گذشته تا به حال خود را بی‌نیاز از مراجعه و استفاده از این کتاب دانسته است. از زمان تأسیس رشته علوم قرآن و حدیث در دانشکده الهیات دانشگاه تهران و نیز با گسترش این رشته به چندین گرایش دیگر در سال‌های اخیر، همیشه درس یا دروسی با عنوان «مفردات قرآن» طراحی و اجرا شده است. معمولاً در سرفصل موضوعات این درس، بخشی به کلیات مفردات قرآن اختصاص داده می‌شود، که در آن مهم‌ترین اصطلاحات این حوزه مانند غریب القرآن، وجوه و نظایر، الفاظ مشترک، الفاظ مترادف و الفاظ اضداد به اختصار مورد بررسی قرار می‌گیرد و نیز مهم‌ترین کتاب‌هایی که در این زمینه به نگارش درآمده، همراه با ویژگی‌های هر یک از آنها، معرفی می‌شود. در بخش دیگر از این درس، که در واقع بخش اصلی این درس است، معمولاً شماری از واژه‌های قرآنی مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این بررسی، هر یک از واژه‌های منتخب از دو جهت مورد مطالعه علمی قرار می‌گیرند. یکی از نظر ریشه‌شناسی و سیر تطور معنای واژه با مراجعه به فرهنگ‌های اصیل لغت عربی، و دیگری، با بررسی کاربردهای مختلف از آن واژه در قرآن کریم. آنچه در این کتاب عرضه شده است حاصل سه دهه تدریس درس مفردات قرآن در دو مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد در رشته علوم قرآن و حدیث است. این درس که برخی از آنها قبلاً در قالب مقالات علمی-پژوهشی نیز منتشر شده به مدت دو سال است که توسط استاد ارجمند جناب آقای دکتر محمد علی همتی، دانش‌آموخته مقطع دکتری علوم قرآن و حدیث و دانشیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده شیراز- به دقت مورد مطالعه و بازنگری قرار گرفته و

به صورت یک کتاب درسی تنظیم و تدوین یافته است. کار بزرگ دیگری که جناب ایشان در تکمیل مباحث این کتاب انجام داده‌اند افزودن مباحث تطبیقی است. ایشان در مورد بیشتر واژه‌هایی که در این کتاب مورد بررسی قرار گرفته است، به ریشه مشترک آنها در دیگر زبان‌های سامی، به‌ویژه عبری و سریانی، پرداخته‌اند و کاربردهای آنها را در کتاب‌های عهد عتیق و عهد جدید مورد بررسی قرار داده‌اند. بنابراین پژوهش‌های تطبیقی این کتاب، به خامه ایشان صورت گرفته و نگارنده نیز آنها را مطالعه کرده و در مواردی به تهذیب و اصلاح آنها پرداخته است. اکنون می‌توان گفت که این کتاب در میان کتاب‌هایی که در سال‌های اخیر در درس مفردات قرآن مورد استفاده قرار می‌گرفته است، دارای دو ویژگی ممتاز است: یک، از نظر انتخاب واژگان، به واژگانی پرداخته شده که مربوط به دو حوزه «قرآن‌شناخت» و «انسان‌شناخت» است و در هر دو زمینه، دیدگاه‌های جدیدی عرضه شده است که می‌تواند نواندیشی را در حوزه قرآن‌پژوهی گسترش دهد؛ دو، در بیشتر واژگان مورد بحث، علاوه بر بررسی ریشه و مشتقات یک واژه در زبان عبری و کاربردهای قرآنی آن، به تبارشناسی این واژگان در زبان‌های عبری و سریانی نیز پرداخته شده و کاربردهای عهدینی آنها مورد بررسی قرار گرفته است.

این کتاب برای تدریس در دو مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد می‌تواند مفید باشد. با این تفاوت که در مقطع کارشناسی ارشد، استادان محترم می‌توانند با استفاده از آنچه در پایان درس با دو عنوان «پرسش‌هایی برای مطالعه و پژوهش بیشتر» و «منابعی برای مطالعه و پژوهش بیشتر» آمده است، دانشجویان را جهت ارائه یک تحقیق کلاسی راهنمایی فرمایند. همچنین در صورت تدریس کتاب در مقطع کارشناسی، استاد محترم می‌تواند برخی از دروس را که فکر می‌کند برای دانشجویان این مقطع قدری سنگین است حذف کند.

در پایان از استادان محترمی که این کتاب را تدریس می‌کنند و نیز از دانشجویان عزیز و همه کسانی که آن را مورد مطالعه قرار می‌دهند درخواست می‌شود که دیدگاه‌های نقادانه خود را از نویسندگان دریغ ندارند و مطمئن باشند علاوه بر آن که آنها را بر دیده سپاس می‌نهم، چراغ راه خویش در پژوهش‌های بعدی نیز قرار خواهیم داد.

والله المستعان و علیه التکلان

مهر ۱۴۰۲ هجری خورشیدی

محمدکاظم شاکر

استاد دانشگاه علامه طباطبائی

مقدمه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الرَّحْمَنُ * عَلَّمَ الْقُرْآنَ *

خَلَقَ الْإِنْسَانَ * عَلَّمَهُ الْبَيَانَ *

کتابی که پیش رو دارید حاصل سال‌ها پژوهش و تدریس در درس مفردات قرآن کریم است که پس از بازنگری و ویرایش علمی و افزودن مطالعات تطبیقی در دیگر زبان‌های سامی هم اکنون در قالب کتابی درسی در اختیار علاقه‌مندان به مطالعات قرآنی قرار می‌گیرد. این کتاب در شانزده درس عرضه شده است تا در یک نیمسال تحصیلی در رشته‌ها و گرایش‌های مربوط به علوم و مطالعات قرآنی مورد تدریس قرار گیرد. این دروس به دو بخش مختلف ارائه شده است: بخش اول، کلیاتی درباره مفردات قرآن که در دو درس اول و دوم آمده است. در این دو درس سعی شده مهم‌ترین مفاهیم، اصطلاحات و مسائل مربوط به حوزه واژگان‌شناسی قرآن مورد توجه قرار گیرد. از این رو، موضوعات و مباحثی نظیر «غریب القرآن»، «اصل معنایی» و انواع معانی اعم از «معنای پایه» و «معنای ارتباطی» مورد تبیین قرار گرفته‌اند. همچنین، نیاز به مطالعه مستمر در مفردات قرآن کریم و لوازم و سایه‌های معنایی آنها و نیز لزوم توجه به تبار غیرعربی برخی از واژگان قرآنی و کاربردهای آنها در کتب ادیان ابراهیمی مورد تأکید قرار گرفته است. در بخش دوم، که شامل دروس سوم تا شانزدهم می‌شود، واژگان قرآنی منتخب مورد بررسی قرار گرفته است. این بخش، خود به دوزیربخش قابل تقسیم است: بخش نخست، واژگانی است که با خود قرآن کریم در ارتباط است و دانشجو را در راه شناخت بهتر قرآن و ابعاد و ویژگی‌های آن یاری می‌رساند. بخش دوم، به حوزه انسان‌شناسی مرتبط است و برخی از ابعاد وجودی انسان و به‌ویژه بعد معرفتی و شناختی انسان را مورد توجه قرار می‌دهد. نگارنده از سال ۱۳۷۵ هجری خورشیدی تاکنون بارها این مباحث را در دانشگاه قم و دانشگاه علامه طباطبائی و نیز دانشکده

اصول دین تدریس کرده است. از همان آغاز در این اندیشه بود که واژه‌هایی را برای تدریس در درس مفردات قرآن کریم انتخاب کند که علاوه بر جنبه‌های مختلف واژه‌شناختی، از نظر محتوا نیز برای دانشجویان جذاب باشد و به برخی از پرسش‌های مهم معرفت‌شناختی آنها در مورد «قرآن» و «انسان» پاسخ دهد. از این رو، واژه‌هایی از دو حوزه مهم «قرآن‌شناخت» و «انسان‌شناخت» انتخاب شد. واژه‌های «قرآن، قرائت، تلاوت، ترتیل، وحی، کتاب، حکمت، تفسیر، تأویل و تنزیل» در حوزه قرآن‌شناخت و واژه‌های «انسان، بشر، نفس، روح، یقین، شک، ریب، مریه، ظن، زعم، نظر و بصر» در حوزه انسان‌شناخت از واژه‌های مورد بحث در این کتاب است.

خوب است خواننده عزیز بداند که در پس انتخاب هر یک از واژه‌های این دو حوزه، پرسش‌ها و مسائل مهم معرفت‌شناختی وجود داشته که نگارنده در پی یافتن پاسخ آن از قرآن کریم بوده است. در اینجا به برخی از مهم‌ترین این پرسش‌ها اشاره می‌شود. در مورد مباحث مربوط به «یقین و شک» همیشه دو مسئله از توضیح المسائل در ذهن نگارنده بود، یکی این که به گفته فقیهان، «اصول دین» امری تقلیدی نیست و مکلف باید در مورد آنها شخصاً به «یقین» برسد. دیگری این که، هر کس در مورد خدا و نبوت پیامبر اسلام (ص) «شک» کند کافر است! همیشه این پرسش مطرح بود که اگر یقین به معنای قطع است، چگونه ممکن است هر مکلفی در مسائل مهم و پیچیده‌ای چون صفات خدا و معاد به یقین و قطع برسد؟ همچنین چرا اگر کسی در مورد پیامبر اسلام (ص) شک کند کافر است؟! این در حالی است که قرآن در سوره یونس خطاب به خود پیامبر گرامی اسلام (ص) می‌فرماید: فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَاسْأَلِ الَّذِينَ يُقْرَأُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ؛ و اگر از آنچه به سوی تو نازل کرده‌ایم در شک هستی، از کسانی که پیش از تو کتاب [آسمانی] می‌خواندند بپرس. قطعاً حق از جانب پروردگارت به سوی تو آمده است. پس زنه‌ار از اهل مریه مباش (یونس: ۹۴). وقتی قرآن شک را در مورد خود پیامبر (حداقل به صورت یک فرض) روا می‌دارد، آن هم در مورد آنچه بر خود او از سوی خدا نازل شده است، و خداوند به او می‌گوید که اگر شک کردی از اهل کتاب بپرس! با این فرض، چگونه ممکن است حکم به کفر کسی داد که در مورد همین پیامبر شک می‌کند؟! این پرسش‌ها باعث شد تا کاربردهای شک و خانواده این واژه نظیر ریب و مریه همراه با جانشین‌ها و همنشین‌های این کلمه و نیز سیاق کاربرد این واژه‌ها مورد بررسی قرار گیرد تا تفاوت شک و مریه و

ریب مشخص شود و معلوم شود که آنچه کافران و مخالفان سرسخت انبیاء و نیز مخالفان پیامبر گرامی اسلام بدان دچار بودند، تردیدهای معرفت‌شناختی نبوده است بلکه آنها به تعبیر قرآن در مورد حقانیت آیات الهی بر درجه یقین، بلکه بر درجه «استیقان»، بودند که فوق یقین است و در عین حال به شدیدترین وجه به انکار می‌پرداختند. قرآن کریم در گزارش وصف حال آنها می‌فرماید: وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا؛ و با آنکه دل‌هایشان بدان یقین داشت، از روی ظلم و تکبر آن را انکار کردند (نمل: ۱۴). همچنین با بررسی آیات مربوط به یقین به این نتیجه رسیدیم که یقین گاهی از نوع «معرفت‌شناختی» و گاهی از نوع «روان‌شناختی» است و هر کدام احکام و پیامدهای جداگانه‌ای دارد که نباید آن دو را با هم خلط کرد. همچنین، در مورد واژه ظن، در قرآن آمده است که خاشعان کسانی هستند که در مورد لقای پروردگار ظن دارند! (رک: بقره: ۴۵-۴۶). بسیاری از مفسران به سادگی گفته‌اند ظن در اینجا به معنای یقین است! برآستی اگر چنین است، چرا قرآن به جای یظنون، از عبارت «یوقنون» استفاده نکرده است؟! در مورد دو واژه «کتاب» و «حکمت» این پرسش مطرح شد که چرا در قرآن کریم ده بار این دو واژه به صورت دوگانه در کنار یکدیگر به کار رفته‌اند. بسیاری از مفسران و نیز اندیشمندان اسلامی به راحتی کتاب را در این کاربرد به قرآن یا کتاب آسمانی تفسیر کرده‌اند در حالی که قرآن کریم در دو آیه، «کتاب و حکمت و تورات و انجیل» را با هم به کار برده و از آنها به عنوان مواردی که به حضرت عیسی تعلیم داده نام برده است. قرآن کریم می‌فرماید: وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ (آل عمران، ۴۸)؛ وَإِذْ عَلَّمْنَاكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ (مائده: ۱۱۰). مگر خداوند قرآن را به حضرت عیسی تعلیم داده است؟! یا اگر مراد از کتاب در این آیات، تورات موسی یا انجیل عیسی است، چرا بعد از آن باز به تعلیم تورات و انجیل تصریح کرده است. بنابراین ذکر جداگانه این چهار مورد نشان از تفاوت مفهومی هر یک از این موارد با دیگری دارد. پژوهش ما نشان داد که مراد از کتاب در این آیات و نیز در برخی آیات دیگر، «قانون» است و مراد از حکمت مصالحی است که اجرای آنها در برخی از موارد حتی می‌تواند فوق قانون باشد. همین‌طور در مورد واژگان انزال و تنزیل، برخی از مفسران بزرگ با استدلال به این که «انزال»، چون باب افعال است، بر دفعی بودن نزول و «تنزیل»، چون باب تفعلیل است بر تدریجی بودن نزول دلالت دارد، و از این رو، نظریه دو نوع نزول (دفعی و تدریجی) را تقویت کرده‌اند. در این پژوهش، این تفاوت و نیز نظریه دو نوع نزول انکار شده است. همچنین مطابق تفسیر برخی از مفسران بزرگ معاصر، هر جا که واژه تأویل در قرآن به کار

رفته است به حقایق خارجی اشاره دارد و مراد از تأویل قرآن نیز آن دسته از حقایق خارجی است که مستند همه قرآن است. در این کتاب، با بررسی همه موارد کاربرد تأویل در قرآن این نظریه رد شده و همه کاربردهای این واژه در قرآن کریم به شش گروه تقسیم شده و معنای هر گروه تبیین شده است. همچنین با بررسی کلمه قرآن، معلوم شده است که چرا کتاب آسمانی نازل شده بر پیامبر گرامی اسلام «قرآن» نام گرفته است، چرا که آن ماهیتی «گفتاری-شنیداری» دارد، از این رو، قرائت و تلاوت و نیز استماع مستمر آیات آن برای مؤمنان موضوعیت دارد و حتی پیامبر گرامی اسلام که این قرآن بر خود ایشان نازل شده مأمور به ترتیل قرآن بوده است: «وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیْلًا» (مَزْمَل: ۴). همچنین آن حضرت گاهی به برخی از اصحابشان می فرمودند که آیات قرآن را بر ایشان تلاوت کنند تا به استماع آن بپردازند. به همین صورت، در پس انتخاب و بررسی هر یک از دیگر واژگان منتخب نیز پرسش های مهمی وجود دارد که در درس های مربوط بیان شده است. یادآوری می شود هر درس از نظر شکلی به چند بخش صورت بندی شده است. آنها عبارت اند از: ۱. آنچه در این درس می خوانیم. در این قسمت، اهم عناوینی که در درس مورد بررسی قرار می گیرد معرفی شده است؛ ۲. مقدمه؛ موضوع درس و اهمیت آن و ابعاد مختلف آن موضوع به اختصار بیان شده است؛ ۳. بدنه اصلی درس که به بررسی یک واژه در کتب لغت و نیز کاربردهای قرآنی و در برخی موارد نیز به کاربردهای آن در عهدین پرداخته شده است؛ ۴. خلاصه؛ خلاصه درس در این بخش آمده است؛ ۵. پرسش های درس؛ ۶. سؤالاتی برای مطالعه و پژوهش بیشتر؛ ۷. منابع برای مطالعه و پژوهش بیشتر. مرور بخش های ۴ و ۵ توسط دانشجویان عزیز برای به خاطر سپردن نکات اصلی هر درس و آمادگی برای آزمون مربوط بسیار مفید است. همچنین بخش های ۶ و ۷ برای ایجاد سهولت در کار پژوهشی و تحقیق کلاسی دانشجویان عزیز مقطع کارشناسی ارشد طراحی شده است. رجاء واثق داریم که استادان فرهیخته با مباحث تکمیلی خویش در کلاس درس و عرضه موضوعات مناسب تحقیق به دانشجویان ارجمند، ضعف های کتاب را جبران خواهند کرد و نیز خواهشمندیم چنان چه برای چاپ های بعدی کتاب پیشنهادهای اصلاحی نیز دارند نویسندگان را از آن بهره مند سازند.

مهر ۱۴۰۲ هجری خورشیدی

محمد کاظم شاکر